

**Dwa sympozja poświęcone
historii kartografii
na XIX Powszechnym Zjeździe
Historyków Polskich
w Szczecinie, 18 i 19 września 2014 r.**

W bogatym programie XIX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, który odbył się w Szczecinie i okolicy w dniach 17–21 września 2014 r. pod hasłem „Polska – Bałtyk – Europa”, dwa spośród ponad siedemdziesięciu tematycznych sympozjów były poświęcone historii kartografii. Zostały tu umieszczone z inicjatywy dr. hab. Radosława Skryckiego ze współorganizującego zjazdu Instytutu Historii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Szczecińskiego, od 2011 r. przewodniczącego Zespołu Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN. Zaproponował on, aby zaplanowaną na 2015 r. XXVIII Ogólnopolską Konferencję Historyków Kartografii zorganizować właśnie w Szczecinie i włączyć ją do programu zjazdu, a tematyką obrad nawiązać do jego przewodniego hasła, skupiając uwagę na dawnej kartografii morskiej. Taką konferencję, występującą formalnie w programie Zjazdu Historyków Polskich pod szyldem dwóch wspomnianych wyżej sympozjów, zorganizowały Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych US oraz tradycyjnie Zespół Historii Kartografii przy IHN PAN. W obradach odbywających się w gmachu Wydziału Humanistycznego US na południowo-zachodnich peryferiach Szczecina wzięło udział 48 osób, które były również zarejestrowane jako uczestnicy całego zjazdu i miały możliwość wzięcia udziału w pozostałych spotkaniach.

Pierwsze sympozjum zaliczone do XXVIII Konferencji Historyków Kartografii odbyło się 18 września, po południu, a tematyka sześciu wygłoszonych na nim referatów mieściła się w hasle przewodnim „Kartografia morska i krain nadmorskich”, sprecyzowanym w przedkonferencyjnym komunikacie jako „zagadnienia analizy i wykorzystania w badaniach dawnych map Bałtyku oraz regionów związanych z nim geograficznie, politycznie i kulturowo”.

Po otwarciu obrad przez przewodniczącego Zespołu Historii Kartografii Radosława Skryckiego i zaprezentowaniu wydanego pod jego redakcją tomu z tekstami zgłoszonych wystąpień¹ pierwszy referat pt. *Południowy Bałtyk i północna Polska na portolanach wykonanych w krajach śródziemnomorskich od początku XIV do końca XVI wieku* wygłosiła Lucyna Szaniawska (członek Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN, do 2013 r. Biblioteka Narodowa). Przegląd obrazu tego regionu na ówczesnych mapach żeglarskich referentka poprzedziła przypomnieniem informacji o Bałtyku w starożytnych i średniowiecznych opisach oraz jego obrazu na mapie świata Petrusa Vescontego z 1330 r. i w XV-wiecznych redakcjach *Geografii* Ptolemeusza. Następnie zaprezentowała i bliżej omówiła najstarszą mapę portolanową przedstawiającą południowy Bałtyk, wykonaną w 1339 r. przez genueńskiego kartografa Angelina Dulcerta, wielokrotnie kopiowaną i uzupełnianą przez stulecia. Omówiła także obraz naszego wybrzeża w znanym *Katalońskim atlasie świata* sprzed 1380 r. i na kilku portolanach wykonanych na Balearach w 1. poł. XV w. Ostatnia część wystąpienia Lucyny Szaniawskiej dotyczyła przełomowej dla obrazu kartograficznego regionu Morza Bałtyckiego mapy Olaus Magnusa z 1539 r. i jej istotnego wpływu na treść późniejszych portolanów wykonywanych w basenie Morza Śródziemnego.

Kazimierz Kozica (Zamek Królewski w Warszawie) przybliżył w swoim referacie postać niderlandzkiego żeglarza i kartografa Lucasa Janszooona Waghaenaera (1534–1606) oraz historię powstania, losy i zawartość jego wybitnego, epokowego dzieła, jakim był dwuczęściowy podręcznik nawigacji i atlas morski pt. *Spiegel der Zeevaert*, opublikowany najpierw w języku niderlandzkim w 1583 i 1585 r., następnie w 1586 r. w języku łacińskim pt. *Speculum Nauticum*, a w latach 1588–1605 także w an-

¹ *Kartografia morska i krain nadmorskich*, red. R. Skrycki, Szczecin 2014. Szczegółowy spis zawartości tomu: „Polski Przegląd Kartograficzny”, 46 (4), 2014, s. 482; *Czterdziestolecie Zespołu Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk*, red. T. Bogacz, B. Konopska, Warszawa 2015 (Z Dziejów Kartografii, 19), s. 58.

gielskim i francuskim. Bardziej szczegółowo referent omówił zamieszczone w tym atlasie dwie mapy morskie południowych wybrzeży Bałtyku (od Kołobrzegu do Kłajpedy) i mapę Zatoki Ryskiej.

Dobrym przykładem wykorzystania źródeł kartograficznych w badaniach z zakresu geografii historycznej był referat Krzysztofa Siedlika (Uniwersytet Szczeciński), który przedstawił wyniki szczegółowej analizy zmian czterech fragmentów linii brzegowej Zalewu Szczecińskiego i przybrzeżnych mielizn od XVII do XIX w. przeprowadzonej z użyciem wybranych map z tego okresu. Autorowi wystąpienia chodziło o stwierdzenie wielkości zmian powstałych w wyniku obniżenia poziomu morza związanego z tzw. małą epoką lodową trwającą do poł. XIX w. W swoich badaniach wykorzystał on siedem dawnych map, m.in. szwedzkie mapy katastralne z 1692 r., tzw. mapy gabinetowe Friedricha Wilhelma von Schmettaua (1787) i pruską mapę geologiczną w skali 1:25 000 (1886), które poddał nowoczesnej procedurze kalibracji, a następnie porównywał ze sobą i z mapą współczesną.

Referat wrocławskiego historyka Bogusława Czechowicza, profesora uniwersytetu w czeskim Ołomuńcu, pod intrygującym tytułem *Historia wpada do morza? Refleksy heglizmu w kartografii* był w zasadzie prezentacją i krytyczną oceną wydanej w 1830 r. w Berlinie anonimowej pracy pt. *Historiogramm des Preussischen Staats von 1280 bis 1830 n. Christus im synchronistischen Verhältnis zu dem Nachbarstaaten*. Jest to rodzaj atlasu złożonego z sześciu barwnych tablic przedstawiających historię rozwoju państwa pruskiego na tle ościennych krajów Europy Środkowej w formie historiogramu – podzielonego na okresy historyczne pęku na ogół równoległych jakby diagramów wstęgowych, nazwanych „rzekami dziejów” (*Zeitströme*), ułożonych zgodnie z wzajemnym sąsiedztwem ilustrowanych przez nie jednostek politycznych. W dziele tym autor referatu doszukał się uzasadnienia istnienia oraz apologii królestwa Prus w nawiązaniu do koncepcji państwa głoszonej przez znanego niemieckiego filozofa Georga Hegla (1770–1831).

Do przewodniego tematu sympozjum powrócił w swoim wystąpieniu Jerzy Ostrowski (członek Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN, do 2003 r. Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa), który dokonał zwięzłego chronologicznego przeglądu niezbyt obfitego (133 pozycje) polskiego i w Polsce opublikowanego piśmiennictwa poświęconego historii kartografii morskiej. Do literatury na temat dawnych map morskich prelegent zaliczył nie tylko samodzielne rozprawy, artykuły i referaty, ale także fragmenty (często całe rozdziały) publikacji o szerszym zakresie tematycznym oraz bibliografie, katalogi map, recenzje i sprawozdania. Stwierdził, że pierwsze publikacje z tej dziedziny (najstarsza już w końcu XVIII w.) były poświęcone średniowiecznym mapom portolanowym, począwszy zaś od lat międzywojennych, głównym przedmiotem zainteresowania stały się dawne mapy południowej części Morza Bałtyckiego, a ich badaniem i oceną zajmowali się przede wszystkim Artur Reyman (Biuro Hydrograficzne Marynarki Wojennej), Maria Pelczar i Jan Szeliga (Uniwersytet Gdański) oraz Jan Wereszczyński (Politechnika Łódzka).

Ostatnim punktem programu pierwszego dnia obrad było obejrzenie filmu przyslanego przez Wiesława Czajkę z Biura Hydrograficznego Marynarki Wojennej w Gdyni. Przedstawiał on warszawskie miejsca związane z początkami międzywojennej działalności tej zasłużonej instytucji oraz jej pierwszych organizatorów i szefów, w tym wspomnianego Artura Reymana, głównego animatora i twórcę współczesnej polskiej kartografii morskiej².

Następnego dnia odbyło się drugie sympozjum, także potraktowane przez organizatorów jako część XXVIII Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii. Tematem pięciu referatów byli tym razem wybrani „Polscy historycy kartografii”, przypomniani tu i scharakteryzowani niejako „awansem”, gdyż opublikowanie

² Jego życiorys oraz ocenę działalności i zasług zawiera artykuł: W. Czajka, Komandor podporucznik Artur Reyman – animator kartografii morskiej dwudziestolecia międzywojennego, w: *Kartografia morska*, s. 143–160.

takiego personalnego przeglądu przewidziano na rok 2015 w ramach obchodów czterdziestolecia działalności Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN.

Indywidualnie ujęte sylwetki czterech zmarłych zasłużonych badaczy i kolekcjonerów dawnych map zostały przedstawione głównie pod kątem ich różnorodnych zasług i ważniejszych publikacji. Jako pierwsza Lucyna Szaniawska przypomniała krótko działalność leksykografa i kolekcjonera dzieł sztuki Edwarda Rastawieckiego (1805–1874) oraz omówiła zakres i układ treści jego wydanej w 1846 r. nowatorskiej *Mappografii dawnej Polski* – pierwszej polskiej retrospektywnej bibliografii dokumentów kartograficznych. Henryk Rutkowski (członek Zespołu Historii Kartografii przy IHN PAN, do 1996 r. Instytut Historii PAN) przedstawił z kolei życiorys i dorobek w zakresie dziejów kartografii znakomitego historyka wojskowości i miast, profesora Uniwersytetu Warszawskiego Stanisława Herbsta (1907–1973), przytaczając jego nieliczne, lecz ważne prace z tej dziedziny, m.in. *Mazowsze w kartografii XVII/XVI wieku* (1970) i *Obraz kartograficzny działań wojennych* (1973). Również tylko uboczny nurt stanowiła historia kartografii w dorobku profesora Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II Stanisława Litaka (1932–2010), zasłużonego historyka Kościoła i wychowania, autora artykułów o pracach kartograficznych Krzysztofa Kluka (1996 i 2000) oraz o rosyjskim atlasie narodowościowo-wyznaniowym z 1864 r. (2000), które zwięźle omówił Bogumił Szady (Instytut Historii KUL). Bardziej osobiście i anegdotycznie potraktował natomiast swojego byłego pracodawcę Kazimierz Kozica. Podzielił się on z zebranymi interesującymi faktami z życiorysu dr. Tomasza Niewodniczańskiego (1933–2010), zasłużonego kolekcjonera, którego unikatowy zbiór dawnych map Rzeczypospolitej został w 2010 r. przekazany na prawach depozytu Zamkowi Królewskiemu w Warszawie.

Sposobem ujęcia wyróżnił się oraz wzbudził największe zainteresowanie wspólny referat Teresy Bogacz (Wyższa Szkoła Zarządzania „Edukacja” we Wrocławiu) i Beaty Konopskiej (Instytut Geodezji i Kartografii w

Warszawie) pt. *Wrocławska szkoła historii kartografii*. Obie referentki starały się wykazać, że we Wrocławiu ukształtowało się po wojnie zjawisko, które można tak właśnie nazwać. Zaczęły od przytoczenia warunków, jakie powinna spełniać ukształtowana szkoła naukowa (twórcy, uczniowie, oryginalne i spójne kierunki i tematy, oddziaływanie oraz zaplecze instytucjonalne), następnie przybliżyły sylwetki jej twórców – profesorów Bolesława Olszewicza (1893–1972), Józefa Wąsowicza (1900–1964) i Juliana Janczaka (1932–1995), po czym przytoczyły przykłady spełniania we Wrocławiu wymienionych wyżej warunków, m.in. co najmniej 25 uczniów oraz charakterystyczne cechy, mianowicie podejście interdyscyplinarne i traktowanie mapy zarówno jako przedmiotu, jak i podmiotu badań. W końcowej dyskusji przede wszystkim uzupełniono informacje o przedstawionych historykach i ośrodku wrocławskim, w którego dorobku zdaniem Henryka Rutkowskiego nie można pominąć roli prof. Tadeusza Ładogórskiego (1905–1995).

Symposium zakończył komunikat Beaty Konopskiej o XXIX Ogólnopolskiej Konferencji Historyków kartografii we Wrocławiu, zaplanowanej na wrzesień 2015 r. z uwzględnieniem w programie wspomnianego wyżej jubileuszu.

Należy dodać, że w czasie uroczystej inauguracji XIX Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich dyplom doktora *honoris causa* Uniwersytetu Szczecińskiego wręczono emerytowanemu profesorowi Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu Andrzejowi Tomczakowi, zasłużonemu archiwistcie i historykowi, wieloletniemu aktywnemu członkowi Zespołu Historii Kartografii przy INH PAN. Jest także okazja do przypomnienia, że było to już czwarte, choć bardzo nietypowe, ogólnokrajowe spotkanie polskich historyków kartografii zorganizowane w ostatnim dwudziestolecu z inicjatywy i przy dominującym wkładzie szczecińskiego ośrodka uniwersyteckiego. Poprzednie odbyły się kolejno w Szczecinie (1996), Pobierowie (2007) i Chojnie (2010) – wszystkie wyróżniające się interesującą tema-

tyką i wzorową organizacją, przy czym tematem pierwszego z nich – XVII Ogólnopolskiej Konferencji Historyków Kartografii – były także dawne mapy południowego Bałtyku i przyległych regionów. ■

Jerzy Ostrowski
Zespół Historii Kartografii
Instytut Historii Nauki PAN